

Логос

Василь Яременко

ЗАНЕХАЯНИЙ І ЗНЕВАЖЕНИЙ ЛОГОС

*І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
Тарас Шевченко*

*Якби ти знав, як много важить слово...
Іван Франко*

*Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Леся Українка*

Ще в рік Помаранчевої революції з'явилася тривожна публікація академіка Івана Дзюби "Вимирання Слова" [9, 20]. Вона не мала розголосу. Однак проблема статусу мови в сучасному світі загострюється. Особливо, якщо її розглядати й у філософському аспекті, зокрема звернувшись до такого поняття як Логос (тут подаю це слово з великої літери). Термін *Логос* походить із грецької мови, дослівно він означає "слово", "розум". У деяких системах давньої філософії вживався на означення загального закону, основи світу. У старогрецькій, як пояснює Сергій Аверинцев, цей термін означав водночас і "слово" (або "речення", "висловлювання", "мовлення"), і "смісл" (або "поняття", "судження", "засновок"): "слово" бралось "не в чуттєво-звуковому, а виключно у смисловому плані, але й "смісл" розуміли як щось явне, оформлене, а отже, "словесне" [1, 129]. Тут важливо наголосити на двох аспектах. По-перше, уже в давнину з побутової сфери до поняття Логосу ввійшов також і момент "звітування": "<...> це водночас і об'єктивно даний зміст, що його розум має усвідомлювати, і сама ця "звітуюча" діяльність розуму, і, зрештою, наскрізна смислова впорядкованість буття та свідомості; це протилежність усьому несвідомому та безсловесному, безмовному та безвідповідальному, безглуздому та безформенному в світі та людині" [1, 129]. По-друге, Геракліт, який увів термін до філософської мови, звертав увагу на прірву між Логосом як законом буття і неадекватними йому висловлюваннями людей. "У світлі Логосу світ є цілим, і отже гармонією, але пересічна свідомість ставить своє окреме свавілля вище за "загальне" і по-різному оцінює однаково необхідні частини цілого" [1, 129], – викладає позицію старогрецького філософа С. Аверинцев. Отже, із самого початку виникнення цього поняття воно містило й елемент гармоніальності світу, що в людській практиці могло виявлятися як відповідність слова і діла, адекватність уявлень, поглядів і дій тощо. У старогрецькій мові еквівалентом слова "логія" було "дварім", що означало одночасно і "слова",

і “діла” [12, 365]. Аналогічний зв’язок простежується у східних філософських системах, у яких існують поняття, близькі до Логосу (“дао”, частково “дхарма”). “Безіменне є началом неба і землі, те, що має ім’я, – мати всіх речей” [6, 239], – мовиться в стародавньому китайському трактаті “Дао де цзін”. Конфуцій на запитання про його ймовірні дії на посаді правителя відповідав: “Я би стежив за тим, щоб кожна річ відповідала своїй назві” [19, 15].

Перенесення поняття Логосу в релігійні вчення (“Божественний розум”) – і особливо у християнство, де стверджується субстанційна тотожність Логосу і Втіленого Бога, – сприяло максимальному засвоєнню людською свідомістю єдності його дієвого змісту зі своєю вербальною оболонкою. Ще б пак, адже сам Христос-Логос є новоспрямованою дією, покликаний робити й виконувати, а не говорити, як книжники й фарисеї на “сідалищі Мойсея” (Мт. 23: 1-4). А мовлене віднині мало бути однозначним та достовірним, цілком відповідним: “Хай буде ваше слово: так – так, ні – ні. А що більше цього, те від лихого” (Мт. 5: 37); “Кажу бо вам: за кожне пuste слово, яке скажуть люди, дадуть відповідь судного дня за нього. Бо за словами твоїми будеш засуджений” (Мт. 12: 36-37).

Отже, під Логосом у цій темі маю на увазі розумну й адекватну дієтворчу силу слова-думки, що веде до смислової впорядкованості буття і свідомості. Ще в першій половині XIX ст. серед освіченої верстви існувало саме таке відчуття слова. Ось як розмірковував П. Чаадаєв: “Слово! Що ж таке Слово? – Погляньте на стерничого: – серед підводного каміння він кермує правильно кораблем своїм, за своєю волею крутить ним як звичайною тріскою, що плаває на поверхні води: час від часу повторює він кілька слів, і саме вони породжують це чудо <...>. – Ось квола подоба глагола могутнього, яснішого й голоснішого за будь-який людський голос, що в обмеженому просторі лунає в безмежності всесвіту, – і цей глагол є слово. – Слово є дієва сила мови, Глагол творящий” [24, 160]. Про дієтворчу силу слова, що може “вигоювати глибокі серця рани” або, навпаки, їх завдавати, геніально мовлено й на початку XX століття у Франковому вірші “Якби ти знав, як много важить слово...”. Тут слово – передусім носій мови серця, вираження органічної єдності знання (розуму) і благородних почуттів, що мають наповнювати людську душу. Але оте застережне “якби ти знав...”, з урахуванням нинішнього стану речей, цілком можемо вже сприймати не як лірико-філософський мотив, а мов потужний дзвін, що б’є на сполох.

Серед простолюду ще й на кінець XIX ст., як констатував Олександр Потебня, “між рідним словом і думкою про предмет був такий щільний зв’язок, що, навпаки, зміна слова здавалася обов’язковою зміною предмета”. Видатний мовознавець писав: “За віруваннями всіх індоєвропейських народів, слово є мисль, слово – істина і правда, мудрість і поезія. Разом із мудрістю й поезією слово належало до божественного почину. Є міфи, які обожнюють саме слово” [15, 122–123]. Для людей природи форма і зміст мовленого цілком збігалися. Знаки були відбиттям реального світу. Мова тоді й була власне буттям. На це звертали увагу представники мистецької течії сюрреалізму [22, 11]. Пізніше М. Бердяєв уже констатував, що чимало філософів “визнали майже законом, що у своїй думці та своїй творчості людина завжди приховує себе і що треба про неї думати зворотнє тому, що вона сама про себе каже” [3, 278]. Сам він відчував “болісну невідповідність між своєю думкою і її словесним вираженням”, цитуючи вірш Ф. Тютчева “Silentium”. Тоді ж розхитували Логос і тези засновника лінгвістичної філософії Л. Вітгенштейна про те, що смисл притаманний лише реченням, логічні форми не виражаються в мові й тому раціональними засобами у світ не можна зазирнути [26, 13].

З початком секуляризаційної доби поступово втрачалася й сакральність Логосу. А саме вона передусім і зумовлювала органічну єдність та відповідність слова і дії, адекватність відбиття слова в реальній практиці. Поклоніння “золотому тельцеві” в часи “дикого” капіталізму, знеособлення людини в тоталітарних суспільствах, глобалізаційні процеси й поява віртуального світу інформаційної епохи, брудна повинь низькопробної реклами, розгортання інформаційної війни як складника російської агресії проти України – усе це значно посилює й далі пришвидшує руйнацію Логосу. Не перебільшуймо ролі Інтернету в ширенні правдивої інформації та збереженні Логосу. Адже люди люблять закидати туди слова й думки, єдина мета яких – збурити порожню інформаційну хвилю, чим створюється в мережі та ЗМІ своєрідне інформаційне болото. Тому в нашу добу незмірно зростає вага фахової відповідальності журналістів, котрі мають протидіяти цим згубним процесам. І. Дзюба вказує на те, що відчуження людини від природи збіднює й життєво-предметне наповнення слова, бо його замінює, за висловом М. Гайдеґґера, “вчислювальне мислення”, що оперує не образами, а формулами тощо [9, 20]. Людей дедалі менше цікавить, як “слово наше відгукнеться”, навіть і тоді, коли за цим стоять їхні корисливі інтереси. Настає пора своєрідного масового відчуження мовленнєвої практики від реального життя: не тільки у “збільшовичену еру”, а й нині часто мислиться одне, мовиться друге, а чиниться ще інше, іноді зовсім протилежне сказаному. Погляньмо на ті вияви нівечення Логосу в Україні, які перебувають на поверхні.

Руйнація починається зі ставлення до слова. Його зневажання, можливо, починається з того, що речі не називаються своїми іменами. Особливо це помітно, коли йдеться про російську агресію проти України. За допомогою політиканів, журналістів, ба навіть науковців поступово усталилися невідповідні терміни: замість слова “війна” кажуть “АТО”, “криза”, “конфлікт”; замість “російські та українські найманці” чи “бандити й терористи” вживають слово “сепаратисти”, хоч ні в Донбасі, ні в Криму напередодні російської агресії не було жодних політичних декларацій про бажання відокремитися від України та відповідних не прихованих, а відкритих дій, як це робиться в цивілізованих країнах. Стиранню різниці між агресором і захисником Вітчизни сприяє, наприклад, така мовна конструкція: “На Донбасі триває ескалація конфлікту між українськими військовими і донецькими бойовиками”. А нині буває, що й усталені та однозначні поняття піддаються сумніву. Тут помітніші політики. Приміром, у розмові з першим Президентом України журналістка на прохання пригадати випадок, коли той ішов проти власної совісті, почувла у відповідь: мовляв, скажу, але тоді, коли ви “дасте визначення, що таке совість”. Подумалося, що за такого підходу втрачає своє значення відома строфа Г. Сковороди, де мовиться, що “острої сталі” коси костюмахи не боїться лише той, у кого “совість, як чистий кришталь”. А як бути із чудовою казкою М. Салтикова-Щедріна “Пропала совість”? Справді, пропала... Особливо вражає мовне недбальство з боку тих груп людей, для яких слово – робочий інструмент. Зокрема, у них інколи відсутнє чуття слова як художньої вартості – виявляється така собі “мовна глухота”. Особливо прикро, що вже стало звичною річчю вільно поводитися з еталонними Шевченковими текстами. Не раз випадало стикатися із ситуацією, коли його християнсько-значуще “незлим, тихим словом” понижували недоречним уживанням на побутовому рівні, відповідно до міщанських смаків. Подібні приклади – не “пониження” високого, як відомий художній прийом, а приниження великих поетів та ігнорування Логосу. У програмно-заповітному “Посланії” навіть філологи геніальний

церковнослов'янським із містичним сенсом “ненароджених” легко міняють на буденне – “ненароджених”. Або цитують: “без пана і без хама” замість надто важливого для сьогоднішнього “без холопа і без пана”; “У всякого своя доля і свій світ широкий” замість оригінального виразу “У всякого своя доля і свій шлях широкий”. До речі, Шевченкові твори при декламуванні так само потребують тихо-сумного (християнського) тону із правильним наголошуванням, а не посилення звуку, що іноді переходить на крик. Здається, що Кобзареві тексти стають (і чи випадково саме вони?) своєрідним тестом на розуміння змісту й ваги рідного слова сучасними українцями. Саме цей поет увів у новітню українську літературу поняття слова як дієтворчого смислу, тобто Логосу: “Даруй словам святу силу...”; “...Слово тихої любові”, а особливо “Я на сторожі коло їх / Поставлю слово” із “Подражанія 11 псалму”. Останній вислів, вириваючи його з контексту твору, у нас охоче подають як своєрідну Шевченкову декларацію великої ролі української мови у пробудженні народу, чим значно звужують його глибину та ігнорують явний релігійно-християнський складник. Варто наголосити на тому, що великі поети завжди мали тонке чуття слова як Логосу. Незаперечно, що художня творчість передбачає скрупульозну роботу зі словом. “Мало вміти писати. Треба ще вміти правити себе”; “Бездоганно, глибоко знати мову, слово, щоб із багатьох вибрати одне, найточніше і найпрекрасніше” [5, 65–66], – нотував Григорій Тютюнник у записниках. Схоже на те, що навіть найяскравіші представники нової генерації літераторів нині не дуже переймаються переробкою “словесної руди”. На першому плані здебільшого – тема, сюжет, композиція, стиль. Зневаження Логосу знижує освітній рівень. В одній із радіопередач відомий політолог, що має й історичну освіту, чомусь не виправив ведучу, яка пояснювала, що М. Грушевський був не президентом, а головою уряду УНР (насправді – головою парламенту). Та й сама журналістка дворазове президентство Л. Кучми чомусь назвала без іронії “політичним подвигом”. Думаю, що мовна “глухота” й певна безграмотність нещодавно зримо виявилися під час нинішніх таких необхідних топонімічних правок. Адже всупереч традиції і здоровому глузду прізвища (патроніми) і назви річок (гідроніми) без змін переносяться на назви населених пунктів: маємо не місто *Кропивницьке*, а *Кропивницький*, не місто *Дніпровське*, а *Дніпро*. І чуємо в ефірі: “Я народився і живу в Дніпрі”. Отже, це така собі “людина-амфібія”, новітній Іхтіандр. Виходить, що запозичуємо практику післясталінського періоду, коли замість міста *Хмельницьке* з'явилося *Хмельницький*. У Росії місто *Набережные Челны* перейменували на *Брежнєв*, *Рибінськ* – на *Андропов* (згодом історичні назви повернуто). Штучність і “легкість” слова вимагає і штучної реакції на нього. Може, тому в телепередачах із претензією на гумор уже давно запроваджено і штучний сміх за кадром: глядачів ніби вчать, у який момент варто сміятися, а натомість виховують невігласів. Про таке казав іще Еразм Роттердамський у творі “Похвала глупоті”: “Трапляються часом серед невігласів дуже честолобні. Навіть нічого не збагнувши, вони регочуть, плескають у долоні й за прикладом осла поводять вухами, вдаючи, ніби все розуміють” [16, 19].

Та найшвидше Логос деформується і практично зникає в українській політиці. Хоч і багато мовиться про потребу політичного структурування суспільства, але вже назви багатьох партій відбивають їхню абсурдність та віртуальність, розрив із громадськими потребами. Колись Народний рух України був справжнім суспільно-політичним рухом, але чи може називатися так партія? Адже підручники політології не ототожнюють терміни *рух* і *партія*. Навпаки, дають їх порівняльну характеристику з наголосом на відмінностях. Те саме можна

сказати і про маргінальну партію “Фронт трудящих України”. Політики мовби хочуть, як у випадку встановлення Дня Незалежності не 1 грудня, а 24 серпня, привласнити навіть самі форми й вияви народної активності та волевиявлення. А як можна за правилами формальної логіки вважати всеукраїнською та державницькою Партію регіонів? Для українського політикуму нині жаданою є політтехнологія, а не політологія. Не випадково аналітики В. Майкл та І. Померанцев констатують: “У контексті зміни парадигм, що триває і сьогодні, політична філософія стає політичною технологією, а суть ідей і слів полягає не в тому, що вони позначають, а в тому, яку функцію виконують. У кожному твердженні головне не істинність, а вплив, який воно справляє” [4, 10]. Утім це стосується й незужитості здобутків інших наук. А вершиною демонстрації політичної макоцвітності, а заодно й самозневаги та самоприниження для т. зв. партійців, серед яких є й академіки, стало проголошення 2005 р. наміру реєстрації в Україні Партії політики Путіна та відкриття судових процесів через збіг у назвах партій. Тобто почалася не лише конкуренція політтехнологій, а й змагання політичних абсурдів. А як людина зі здоровим глуздом може вступати до партії під епатажною назвою “Проти всіх”? Відразу спадають на думку нігілісти. Але основне: де був здоровий глузд під час прийняття закону про партії, що дозволяє реєстрацію організацій із подібними неграмотними назвами. І виявляється, що алогічність теж може мати своєрідне логічне продовження. Після “привласнення народних рухів” почалася “прихватація” й самих партій. Тому й чули та чуємо в ефірі ще недоладніше: “Українська народна партія Юрія Костенка”, “Народна партія Володимира Литвина”, “БЮТ”, “Блок Петра Порошенка (БПП)” et cetera, et cetera. Хотілося назвати такі означення оксюморонами (у грецькій мові – “дотепно-безглузде”), але ж “безглуздя” є, а “дотепу” бракує. Раніше були тільки іменні нагороди, а тепер з’явилися й іменні політичні блоки – теж, треба думати, нагороди для окремих політиків за їхні “труди праведні”.

Бацिला цинізму, прихована в самій назві політичної структури, дуже легко виявляється потім і в політичній діяльності. Фрази політиків у нас назагал обтічні та беззмістовні, ні до чого не зобов’язують, містять внутрішні суперечності. Передусім саме їхні монологи дедалі частіше засвідчують нерозуміння моралі та моральності: “Наша партія – високоморальна інституція, бореться не за владу, а за справедливість”; “Я маю гріх перед своєю партією, бо за своїми моральними принципами її не розкручував”. Слово в політиці та журналістиці об’єктивно стає засобом неухильного розмивання моральної норми або її трансформації у свою аморальну протилежність. Наприклад, повсюдно охоче цитують у позитивному сенсі вислів “маємо те, що маємо”, хоч він – яскравий вияв малоросійства, яке Є. Маланюк називав “капітуляцією ще перед боєм”. Помічено, що серед журналістів став популярним незугарний вислів “дотримуватися правил гри” замість вимоги виконувати чинну Конституцію України та закони [20, 6].

У політиці словом не лише зловживають, а й активно маніпулюють. Зокрема, удаючись до нього без потреби, що особливо згубно для Логосу. Саме політики, як публічні люди, своїми переважно “слизькими” відповідями на точно сформульовані запитання і привчають загал через засоби масової інформації ігнорувати зміст слова. “Політична майстерність: Зібрати кошти олігархів і голоси рядових виборців, пообіцявши їм захист одне від одного”. Цією іронічною сентенцією Мойсей Фішбейн дуже точно відбив ситуацію використання порожніх слів. У своїх “Аферизмах” цей автор дуже тонко відтворив сучасну невідповідність мовлення Логосу, художньо показавши,

як гра слів, зміна літер у словах породжує реальну гру словами і гру зі словами, коли виникають поняття з іншим, часто протилежним, але зовсім не випадковим для нинішньої людини змістом. Ось хоч би й таке: “Хтось підмінив на дороговказі літеру. Тепер написано: “Дорога до краму”. Світлої пам’яті Микола Лукаш у своїх “Шпигачках” іще не мав такого життєвого матеріалу, як його учень М. Фішбейн в “Аферизмах”. Тому Лукашеві “неждані епіграми” мали переважно сатирично-політичне та жартівливо-шаржове спрямування, натомість у Фішбейна завжди міститься потужний політико-етичний підтекст. Усе геніально точно: саме “Шпигачки” і не інакше як “Аферизми”. Адже справжні майстри художнього слова дуже тонко відчують глибину ерозії моралі, викликану й нівеченням Логосу.

У тоталітарних суспільствах, як блискуче показує прикінцевий трактат у романі Дж. Орвелла “1984”, творилася новомова – своєрідний лінгвістичний сурогат. Ця практика була приховуванням Логосу, але ще не його цілковитою нівеляцією, бо новомова була покликана тільки “звучити горизонти думки”. Позаяк слово конструювали, то йому ще приділяли певну увагу. Нині, у добу неоцинізму, царину Логосу руйнує також і звична лексика, якщо використовувати її “не за призначенням”. Утім прикметно, що наш сучасник, відомий історик Тімоті Снайдер вважає: автор антиутопії в середині ХХ ст. зображував не тодішній соціалізм, а модерність і нинішній американець, уважно читаючи твір, знайде в ньому численні точки дотику із сьогоденням.

Ще 1986 р. французький лінгвіст Клод Ажеж у статті “Можливості мови” писав: “Політичні істеблїшменти, в основі яких – особлива форма жонглювання словом, у певному сенсі можна назвати “логократіями”, тобто системами, де політикани будують свою владу на силі слова. У реальному житті таких “логократій” більше, ніж ми вважаємо. Чимало політиканів спокусилися використанням сили слів, які позбавлені свого смислу й перетворені на стереотипи, що допомагають маніпулювати фактами” [2, 24]. В Україні маємо класичний зразок такої логократії, яка органічно продовжує сумнозвісну “партократію”. Але тоді партійна лексика, зокрема спеціально розроблена термінологія, ще виконувала розпорядчу та комунікативну функції, увиразнювала призначення кожного зі структурних елементів однопартійної піраміди і хоч у такий потворний спосіб в’язалася зі словом як силою. Одіозний політтехнолог Гліб Павловський помітив: “Навіть брешучи, советські пропагандисти намагалися довести, що кажуть “правду”. Нині ж ніхто навіть не прагне потвердити “правду”. Можна говорити, що завгодно. Створювати нову дійсність” [4, 10]. У теперішніх “логократіях” бачимо лише видимість сили слова, а маніпулювання вже не є дієтворчим актом. У них маємо справу ніби зі лже-Логосом, Логосом-самозванцем, так само як у християнстві лже-пророк буде лже-Христом, або антихристом. Люди перестають розуміти найуживанішу лексику й не переймаються сказаним. Але й у цьому перед ведуть політики. Це ж дивина і сміховина, що деякі депутати Верховної Ради України, ніби чорт ладану, бояться політики, заявляючи: мовляв, не будемо вносити туди-то і туди-то політики. Вони просто не розрізняють понять “політика” і “політиканство”. Психологи, визначаючи рівень правдивих домагань індивіда за його прямою мовою, наголошують на тому, що “важливо мати словесне висловлювання в ситуації, якої воно стосується” [10, 89].

За О. Потебнею, “слово є настільки засобом розуміти іншого, наскільки воно засіб розуміти себе самого”, а “сила людської думки не в тому, що слово викликає у свідомості попередні сприйняття (це можливо і без слів), а в тому, що саме воно примушує людину користуватися скарбами свого минулого” [15,

97]. Чи розуміють себе сучасні українські політики, які через одного настільки входять у свою політичну роль, що не можуть із неї вийти навіть тоді, коли вже немає потреби в їхньому політичному кривлянні? Вони, за Ф. Ларошфуко, так звикли прикидатися перед іншими, що врешті-решт прикидаються перед собою. О. Потєбня вказував і на те, що слово – засіб створювати ідею, бо тільки через нього відбувається й руйнування думки та мислення [15, 97]. Тож не випадково саме в Україні бракує свіжих, нових ідей.

Психологам добре відомий стан невміння висловити свою думку, тобто передати її точним виразом. А якщо повсякчас мислиться одне, а мовиться інше, то виникає зовсім непереборна суперечність між внутрішньою мовою (для себе) і зовнішньою (для інших), що відбивається на інтелектуальній роботі людини, на її здібностях логічно мислити та ухвалювати раціональні рішення. Адже, як зазначено в підручнику із психології, тільки “набуваючи свого виразу в зовнішній мові, наша думка вдосконалюється, розвивається, з’ясовується” [21, 116]. Мовні засоби нині часто не допомагають етичному вибору, а всіляко сприяють донесенню до споживачів інформації саме аморального змісту: наприклад, простолюду повсякчас розповідають про незмірні багатства крадіїв створеного спільними зусиллями добра. Однак іще О. Герцен, згадуючи про слуг свого батька, зазначав, що “Ротшильд не робить злиденного ірландця свідком свого лукуллівського обіду”, той не знає, які є “м’які ліжка й пахучі вина”, і тому він щасливіший за “кімнатного раба” [7, 263].

На початку 1990-х років аналітики вказували на те, що слово в тоталітарних суспільствах сковувало мислення. Нині можна стверджувати, що публічне слово його просто профанує. Чому ж передусім у сфері високої політики? Чому саме там можлива функціональність таких осіб, котрі, за спостереженнями лікарів-психіатрів, – напевно хворі люди? По-перше, це предметна невиразність політичної діяльності, яку можна описати формулою: не кожен зробить конкретну річ, але кожен може сяк-так говорити й керувати за допомогою помічників. По-друге, в інформаційну добу засоби масової інформації найбільше популяризують цю сферу, тому вона для багатьох стає найбажанішою, найпрестижнішою. Та найголовніше, – і це вже наш, український колорит – тут присутній ефект “корита”. Про нього Тарас Шевченко 1846 р. казав полякові Юліану Беліні-Кенджицькому так: “Ви знаєте, що втратили <...>, а те, що втратили, хочете повернути й тому не жалієте ні життя, ні маєтку. А нашим панкам аби повне корито, їм усюди добре. Сидять собі, як кабани в сажу, й чужою працею черево розпихають” [18, 158]. Тоді “корито” було спадковим, а тепер “рукотворним”. І депутати ревно й постійно дбають про його наповнення. Нечувані преференції-пільги стали вже для політиків наркотичною голкою. І заради неї руйнування Логосу для них не видається найвищою платою.

Марнослів’я, або, за Шевченком, “великих слов велика сила”, було завжди. Про нього дотепно писав іще М. Монтень у “Пробах”: “Не знаю, як інші, але коли я чую, як наші будівничі набирають повну губу таких великих слів, як пілястр, архітрав, карниз, коринфський і доричний ордер і таке інше з їхнього жаргону, мені уявляється палац Аполідона, а насправді я бачу тут лише жалюгідний одвірок моєї кухні!” [13, 327]. Наші сучасники іноді й такого “одвірка” не бачать, бо слово навіть в умовах політичних свобод зовсім утрачає вагу й силу [25, 34]. Як помітив Є. Сверстюк, за тоталітаризму нетерпимість витісняла думку й судження, а у вільному світі – навпаки: терпимість не допускає судження, а воліє самі факти [17, 2]. І в умовах, коли з погляду працівників мас-медіа плюралізм думок має виявлятися в тому, щоб надавати ефір обов’язково “різним”, зокрема чесним і безчесним (бо воліємо “тільки

факти”), у свідомості споживачів інформації слово-думка, як її носій, іще більше втрачає реальні обриси. Однак неточність висловлювання спотворює й самі факти. Візьмемо рекламного штибу фразу на радіо “Ера FM”: “У 1916 р. кандидатуру Франка подали на Нобелівську премію, але він не встиг її одержати через смерть”. Зі сказаного випливає, що премія вже була присуджена, але це не відповідає дійсності. У гонитві за популярністю одна журналістка в дивний спосіб заохочує додзвонювачів: “У вас різні думки, але я завжди на вашому боці”. Таким алогізмом вона, можливо, несвідомо, демонструє, що не має своєї позиції. Непомірна ціна за плюралізм. Речисті журналісти можуть помилитися, уживши русизм, але біда в тому, що вони часто не помічають цієї помилки й не хочуть її виправляти. Адже на радіо- й телеканалах є постійні заготовлені вставки, тому мовні огріхи можна легко виправити, але перезаписів не роблять.

Якщо ж слово втрачає смисл або його творча сила стає другорядною ознакою, то виникають труднощі з точним формулюванням своїх думок. Тоді, як пояснював К. Ушинський, іноземному слову віддають перевагу як менш зрозумілому – такому, що звільняє від праці над з’ясуванням відтінків думки і відтінків змісту слів. Він наводить приклад, коли одним словом “декрет” можна замінити низку російських лексем. У нинішньому засиллі слів іншомовного походження виявляємо іншу, не інтелектуальну, а радше аморальну інтенцію – бажання приховати непривабливий зміст або продемонструвати наукову глибину там, де її немає. Наприклад, вислів *фейкова справа* затіняє її аморальний зміст, термін *піарити* приховує ошуканство будь-якими методами та за всяку ціну потенційних учасників політичного дійства задля досягнення корисливого результату, а слово *кілер* – свою страшну семантику. Важко уявити, щоб діти гралися в “найманих убивць”, а от маска “благородних кілерів” – це вже на сьогодні цілком можливий складник дитячого дозвілля. Псевдонауковість щедро насиченої “словесно-стильовою еквілібристикою” (вислів І. Гирича) статті особливо легко приховати в гуманітаристиці, де, на відміну від природничих наук, значно важче спільно виробити та усталити таку потрібну для наукової студії термінологію. Тим паче коли втрачається первинне значення термінів. Відомий політик, котрий має й науковий ступінь, у радіовставці озвучує дивну для XXI ст. тезу: “В українців свободолюбство закладено генетично”.

Колись Ю. Шевельов звернув увагу на те, що більшовики відкрили новий метод русифікації: прагнули не тільки знівелювати ідентичність українців, а й русифікувати саму українську мову [27, 263–264]. Мусимо визнати, що цей процес триває. Загроженою залишається структура української мови. Чимало наших журналістів і посадовців-чиновників зовсім забули, що існує питома українська лексика (*заходи*, а не “міри”, *вважати*, а не “рахувати”, *сміття*, а не “мусор”: “Ситуація з мусором у Львові не змінилася”), є українські назви країн (*Туреччина* і *Словаччина*, а не “Турція” і “Словакія”; голова Українського центру оцінювання якості (!) освіти в радіопередачі спокійно іменує Німеччину “Германією”). Публічні особи не знають чи забули, що в українській мові є кличний відмінок і прості форми прикметників найвищого ступеня, що чоловічі прізвища на *-енко* обов’язково відмінюються, а при відмінюванні іменників звук [к] у суфіксах перед [і] переходить у [ц]. Це ж треба вміти ще так вимовити: “в політики” – замість “у політиці”. Ззовні здається, що деякі працівники ЗМІ, ідучи за неодокованими слухачами й читачами, уперто хочуть закріпити русизми, нав’язати власні мовні “норми”. Вони опускаються на нижчий щабель замість того, щоби піднімати інших на вищий рівень.

Об'єктивно розмиванню мови, а в Україні і її російщенню, сприяє повсюдно запроваджений у ЗМІ прямий ефір, особливо коли він перетворюється на таке собі розмовне шоу; журналісти зовсім не прагнуть помічати й виправляти мовні огріхи додзвонювачів навіть у такий делікатний спосіб як наголошене повторення в діалозі, що започатковується, правильною літературною норми. А нівеляцію слова прискорює й те, що під час прямого ефіру організатори люблять проводити щось на зразок опитування, але ігнорують соціологічні методи, примушуючи вбачати в цій формі зворотного зв'язку політичне замовлення. Воно має, за дотепним висловом російського журналіста Ігоря Яковенка, "такий самий стосунок до реальної громадської думки, як консерви до консерваторії". Іноді виникає враження, що деякі журналісти – творці авторських радіопередач – не обізнані з літературною мовою, а краще за неї засвоїли "блатний жаргон", тобто "феню", вульгаризми. Не випадково така лексика повносило зазвучала на одній із радіостанцій із вуст недавнього громадянина сусідньої держави-агресора (згодом він працевлаштувався на телебаченні), який, хвацько міняючи українську і російську мови, висловлювався так: "получая бабки"; "я охреневший оборачиваюсь"; "сюда впендюрить"; "я бы посоветовал Квасневскому: когда говоришь, фильтруй базар"; "закончилось все обосроном" (із приводу того, що депутати не дали згоди на притягнення до відповідальності чергового колегу-зłodія); "и можем подтереться этой бумагой"; "просто офигеть"; "нас трахают с двух сторон"; "считают, что вы должны получать крутое бабло". Постійну двомовність у ЗМІ лінгвіст Юрій Шевчук точно означив як "мовну шизофренію". Наведена "феня" у стилі російського псевдополітика В. Жириновського ще більше унаочнює цю характеристику. Дбаючи про збереження реклами російською мовою, "мовні демократи" часто роблять їй ведмежу послугу. Адже з таких текстів можна почути, що, мовляв, не треба віддавати дитину до садочка, бо "там ведь можно травонуться". "Феню" раніше ретранслювали маргінали, тепер – політикани (згадаймо сумнозвісний вираз "мочить в сортире") і журналісти. Маймо надію на те, що справдяться слова Джохара Дудаєва з його останнього інтерв'ю: "Українці не змиряться з русифікацією і Росією. Тому плани Росії щодо України зазнають краху" [11, 26].

Логос оздоровлюють лише ін'єкції з моральним наповненням. Л. Толстой уважав розум лише жалюгідною, убогою пружиною моральної діяльності. І М. Гоголь застерігав від "гордині розуму" [8, 266–267]. А слово може схилити і привчати до ігнорування етичних норм, до аморальності. Це трапляється, коли чуємо такі мовні конструкції-покручі працівників ЗМІ: "вибачте за мій цинізм"; "люди без постійного місця проживання – це частина утилізаційної проблеми"; "сьогодні поговоримо про головне – про гроші". Або коли нам настирливо пропонують такі алогічні словотвори як "секс-бізнес", "секс-працівники", "зачистки" (запозичено з російської і стосується вбивства людей на певній території). Особливо небезпечно, коли нівелюється поняття праці й заробітку, бо ж, таки ніде правди діти, саме праця разом зі Всевишнім причетна до появи людини як виду. Маю на увазі вирази на зразок "тут працював снайпер", "депутат заробив стільки-то грошей" (ідеться ж про брудні оборудки, які не потребують щонайменших розумових зусиль). Прикметно, що без пуття лунає в ефірі й слово "бізнес", яким часто позначають не вигідне собі й людям підприємництво в рамках закону, а особистісні спроби й дії, спрямовані на легке і швидке збагачення за всяку ціну.

На цікавому радіо "Ера FM" (нині – "НВ Радіо"), забуваючи про те, що гординя (і по суті тотожна їй гордість) – найбільший гріх у християнстві, який породжує й інші, а також ігноруючи пораду І. Дзюби про потребу здорової самокритики,

весь час віщають: “Ми гордимся Україною!”. Одночасно запрошують безліч гостей, котрі розказують російською мовою, що держави України фактично немає, бо ж вона дисфункціональна. І хіба така редакційна політика не сприяє нівелюванню слів, як донедавна багаторічна практика ретельного вживання поруч зі словом “Україна” й прикметника “незалежна” (а в українців є ж бо й точніше слово – “самостійна”)? Мимоволі пригадаєш третю християнську заповідь “Не вживай імені Бога марно”. І не випадково, що у виборі мови спілкування на перший план іноді виступає не сама мова як така, а політичні чинники. Один додзвонювач на радіо пояснив: “Я розговариваю на руском языке только потому, что им разговаривал Сталин”. І лише потім указав відповідно до свого освітнього рівня: “Потому что у нас украинский язык – уже галичанский язык”. Пригадався Маяковський: “Да будь я и негром преклонных годов, и то, без унынья и лени, я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Ленин”. Але відмінність суттєва: визначний поет писав-бо про виучування мови, а не постійне її вживання. У радіопередачі учасник, розповідаючи про виставку з нагоди ювілею “Енеїди” І. Котляревського, каже, що ця книга – Біблія українців. А як же тоді бути з “Кобзарем” і зі словами його автора: “<...> “Енеїда” добра, а все-таки сміховина на московський шталт”? [28, 208]. Очевидно, розкидатися словами не гоже.

Засновник філософської герменевтики Г.-Г. Гадамер застерігав, що не ми володіємо мовою, а мова володіє нами. А інший філософ, М. Гайдеггер, намагався заново потрактувати втрачений смисл грецького Логосу як “збирально-розкривавчої” сили, називав мову “домом буття”, у якому живе людина, а всі, хто мислить і поетизує, – стражі цього житла [14, 447]. Треба оберегати це житло, пам’ятаючи про Логос. Немає нічого жажливішого за саморуйнування. Особливо важко оберегати саме українське слово. Адже політики й нинішні перекладачі, на думку М. Слабошпицького, часто-густо краще знають іноземну мову, ніж ту, що її подають як рідну.

І. Дзюба висловлює міркування про майбутнє Слова-Логосу [9, 20]. Хоч би як там було, але на сьогодні мусимо констатувати: якщо слова втрачають зміст і за ними не йде відповідна дія, то свобода слова перестає страшити лукавих і сильних світу цього. А тому й сама вона в певному сенсі перетворюється на фікцію, хоч би скільки нею козирили в демократичних суспільствах. У спостереженнях над сьогоднішнім дедалі частіше зринає з пам’яті один підсумковий висновок про поступ: потреби й чуття рухають людьми, а “людського розуму в числі тих кондукторів нема і, певно, ще довго не буде” [23, 346]. Ця думка І. Франка виявилася пророчою, якщо тлумачити “людський розум” у ширшому значенні – як Логос.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверинцев С.* Софія – Логос. Словник. – 2-ге вид. – Київ: Дух і Літера, 2004.
2. *Ажеж К.* Возможности языка // Курьер ЮНЕСКО. – 1986. – № 3.
3. *Бердяев Н.* Самопознание: Опыт философской автобиографии. – Москва: Мысль, 1991.
4. *Вайс М., Померанцев І.* Повелителі брехні: інформація, культура та гроші на службі Кремля // Критика. – 2014. – № 9–10.
5. Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника. – Київ: Рад. письменник, 1988.
6. *Возняк Т.* Буття і деякі аспекти мови та мовлення // Записки НТШ ім. Т. Шевченка. – Т. ССХХІХ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1995.
7. *Герцен А.* Былое и думы. – Ленинград: ОГИЗ, 1946.
8. *Гоголь Н.* Выбранные места из переписки с друзьями. – Москва: Советская Россия, 1990.
9. *Дзюба І.* Вмирання Слова // Дзеркало тижня. – 2004. – № 29.
10. *Левин К., Дембо Т., Фестингер А., Сирс Р.* Уровень притязаний // Психология личности. Тексты. – Москва: МГУ, 1982.

11. Лосєв І. Емоції і аргументи // День. – 2017. – № 158–159.
12. Мень А., прот. Сын человеческий. – Издание третье, перераб. и доп. – Bruxelles, 1983.
13. Монтень М. Проби. – Кн. 1. – Київ: Дух і Літера, 2005.
14. Новая философская энциклопедия: В 4 т. – Т. 2. – Москва: Мысль, 2001.
15. Потєбня А. Мысль и язык. – Киев: СИНТО, 1993.
16. Роттердамський Еразм. Похвала глупоті. Домашні бесіди. – Київ: Основи, 1993.
17. Свєрстюк Є. Майдан вимагає служіння // Наша віра. – 2005. – № 10.
18. Спогади про Тараса Шевченка. – Київ: Дніпро, 1982.
19. Сугоняко О. Диктат совісті // Наша віра. – 2009. – № 11.
20. Сюдюков І. Повстання духу на Євромайдані: “опорні точки в історії” // День. – 2014. – № 2–3.
21. Теплов Б. Психологія. Підручник для середніх шкіл. – Київ: Рад. школа, 1948.
22. Тримбач С. Сергій Параджанов. Текст і контекст // День. – 2014. – № 1. – С. 11.
23. Франко І. Що таке посту? // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 45.
24. Чаадаєв П. Отрывки и афоризмы. Избранные сочинения и письма. – Москва: Правда, 1991.
25. Череватенко Л. “Мовчазливий духовний опір” // Критика. – 2006. – Ч. 5.
26. Читанка з історії філософії: У 6 кн. – Кн. 6: Зарубіжна філософія ХХ ст. – Київ: Фірма “Довіра”, 1993.
27. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус. Переклад з англійської: Оксана Соловей. – Мюнхен: Сучасність, 1987.
28. Шевченко Т. [Передмова до нездійсненого видання “Кобзаря”] // Шевченко Т. Збір. тв.: У 6 т. – Київ: Наук. думка, 2003. – Т. 5.

Отримано 30 листопада 2017 р.

м. Хмельницький

Бобир О. В., Михед Т. В. Студії з історії англійської дитячої літератури. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. – 264 с.

Навчальний посібник адресований студентам педагогічних вищих навчальних закладів освіти III–IV рівнів акредитації. Він містить нарис із історії становлення й розвитку англійської дитячої літератури від її витоків до сучасності (“Англійська дитяча література: від абетки до фентезі”), біографії відомих письменників, аналіз літературних творів, контрольні запитання та завдання для самостійної роботи. Як зазначають автори у “Слові до читачів”, де розкривають мету та структуру книжки, “дотримуючись хронологічного принципу репрезентації історії виникнення та розвитку англійської дитячої літератури, ми прагнули прослідкувати формування характерної для неї традиційної топіки й образності, що на різних рівнях успадковувалася і модифікувалася письменниками наступних поколінь”. Гарно оформлене видання складається із 28 розділів, кожен із яких присвячений певному письменнику – від Данієля Дефо до Джона Р. Р. Толкіна.

I. X.